

Розвиток в учнів поняття про образ-персонаж в історико-літературному курсі загальноосвітньої школи

Удовиченко Лариса

Київський університет імені Бориса Грінченка

Важливою закономірністю розвитку сучасного суспільства в цілому є пошук шляхів зближення країн і народів, звернення до гуманістичних загальнолюдських цінностей, формування толерантного покоління із творчо-критичним мисленням. Тому виникає цілком природний інтерес до етнічних, етнографічних, культурних особливостей не тільки нашої держави, а й інших країн світу. Як зазначають С. Гончаренко та Ю. Мальований „освіта створює умови для формування вільного громадянина своєї держави, що розуміє і сприймає чужу культуру. Лише при взаємодії, у діалозі різних культур стають зрозумілими основи та особливості власної культури. Тільки усвідомлюючи ідеї світового мистецтва, ми піднімаємося на висоту загальнолюдського розуміння, прилучаємося до всього людства...” [1993: 55].

Сучасний етап розвитку України висуває до освіти нові вимоги. Глобалізація, швидка зміна технологій, утвердження пріоритетів динамічного розвитку суспільства зумовлюють зростання ролі навчання. Відповідно сучасним вимогам до освіти, особливу увагу має бути приділено мистецьким цінностям національної та світової літератури. Оскільки у центрі уваги поставлено людину, її внутрішній світ, потреби, здібності, творчий потенціал, то першорядним завданням сучасної літературної освіти є виховання духовно багаті особистості, громадянина України, якому притаманні висока культура, широкий кругозір, загальнолюдські моральні ідеали. Тому перед вченими-методистами та учителями-практиками постало важливе завдання - розробити таку методику розвитку поняття про образ-персонаж в історико-літературному курсі загальноосвітньої школи, яка дозволить будувати висновки і узагальнення з урахуванням раціонального пізнання та інтуїтивного проникнення у площину аксіологічного світу мистецтва слова, в якому сконцентровано загальнолюдські і національні цінності, втілено основні культурні надбання, які виробило людство протягом багатовікової історії. Подібні інтегральні знання уможливають формування цілісного уявлення учнів про літературний процес, єдиний духовний континуум, в межах якого виникають твори мистецтва, формують

культурну компетенцію, допомагають розв'язати нагальні проблеми людського буття, особистісної позиції, життєдіяльності тощо. Розв'язання зазначених завдань значною мірою забезпечується якісним рівнем усвідомлення, аналізу й інтерпретації місця певного художнього твору в мистецькому й культурному просторі.

Невирішеність проблеми формування історико-літературних понять в учнів старшої школи у літературознавчих, психолого-педагогічних та методичних розробках вітчизняних вчених, навчальних програмах, підручниках, що засвідчує вивчення наукової літератури, недостатній рівень знань, вмінь та навичок учнів щодо історико-літературного аналізу художніх творів та образів-персонажів, за результатами педагогічного експерименту, зумовлюють актуальність теми.

Сучасний зміст курсу світової літератури в загальноосвітній школі повною мірою відповідає новітнім вимогам до літературної освіти, оскільки вивчення яскравих зразків мистецтва слова покликане сприяти формуванню особистості, її духовно-ціннісних орієнтирів, культурно-пізнавальних інтересів, естетичних смаків, що має скласти основу духовного розвитку учнів.

Тому дослідження вчених-методистів і вчителів-практиків присвячуються розробці таких технологій навчання, які повною мірою дозволять досягти поставленої мети. І одне з найважливіших питань – технологія формування літературознавчих понять в учнів основної і старшої школи. Вчені О. Бандура, Г. Беленький, Н. Волошина, О. Забарний, Л. Мірошниченко, Є. Пасічник, А. Ситченко, М. Снежневська розробляли та вдосконалюють методичні підходи, прийоми роботи й форми організації навчальної діяльності під час вивчення елементів теорії літератури. Питання ж про методику вивчення елементів історії літератури не було предметом спеціальних досліджень. Ґрунтовного наукового осмислення потребують, поряд з іншими, проблеми урахування специфіки твору мистецтва слова, побудови системи роботи по формування уявлення про традиції і новаторство в літературі, осмислення своєрідності культурних та історичних доміант у поетапній роботі над художнім твором загалом і образом-персонажем зокрема.

Допомогти у вирішенні зазначених проблем аналізу та інтерпретації в контексті історико-літературного розвитку художніх творів загалом та образів-персонажів зокрема учнями старшої школи покликана впроваджена до змісту літературної освіти одна із кореневих категорій теорії та історії художнього процесу – літературний напрямок. Між тим, ця категорія потребує ґрунтовних наукових розробок, оскільки досить часто ототожнюється із течією, школою, методом, стилем.

У роботі поділяється думка про те, що літературний напрямок виявляє себе через сукупність творів, у яких здійснено певні принципи творчості, та через програмові теоретичні маніфести, у яких проголошено ці

принципи. П. В'яземський зазначав, що різні генії „у певних відношеннях підпорядковані загальному духу доби, і рушійною силою в них виступають місцеві і часові закони...” [1878: 229].

Б. Боров переконаний, що напрямок - „найважливіша і особливо містка категорія художнього процесу, яка дозволяє здійснювати порівняльно-історичне узагальнення у межах всесвітньої історії художньої культури і виявляти в культурі різних народів єдину послідовність етапів розвитку, зміну концептуальних і стилістичних парадигм мистецтва” [2001: 48].

Таким чином, напрямок втілює в собі типологічні спільності, якими об'єднано різноманітні художні твори. Але в межах кожної національної літератури зазначені спільності мають національні варіації.

У певному літературному напрямку втілено світоглядно-естетичні особливості художнього процесу. Одночасно напрямок - концепція світу і особистості, відносно стійка для групи митців, художня діяльність яких відбувається в межах цілого історичного періоду.

Художня концепція особистості визначається елементами, які складають структуру художньої реальності, де відображено світ у взаємодії із особистістю, що створює ряд пластів у художньому творі.

Зарадити шкільному вивченню літератури за історико-літературним принципом мають такі:

внутрішня взаємодія людини із самим собою („Я - Я”). Цей пласт передбачає визначення структури образу-персонажу та взаємодію її компонентів; властивості героя, визначені його природним генотипом й обумовлені совістю, культурними табу й нормами, підсвідомістю. Тут відбувається художнє самоусвідомлення особистістю власне себе. Цей пласт у творі розкриває „діалектику душі”, потік свідомості і є головним носієм філософсько-психологічної проблематики: якими є межі власного „я”, у чому моя різниця і схожість з іншими, хто я є і у чому моє призначення?

комунікації особистості з іншою особистістю („Я - Ти”), він є головним носієм моральної проблематики;

взаємодія особистості із суспільством („Я - Ми”), що передбачає соціальні плани спілкування та взаємодії образу-персонажа із а) соціальним середовищем, б) нацією, в) класом, г) народом, д) суспільством, е) державою. Цей пласт у творі є головним носієм соціально-політичної проблематики;

ставлення особистості до людства („Я - всі ми”). Цей пласт є носієм соціально-філософських проблем та філософії історії;

ставлення до природного середовища, що оточує особистість („Я - всі”). Цей пласт носить натурфілософську проблематику;

„друга природа”, матеріальна культура, які оточують особистість („Я - все, що створено нами в галузі матеріальних цінностей”) - соціонатурфілософської, екологічної проблематики;

ставлення особистості до духовної культури („Я - все, що створено нами в галузі духовних цінностей”) - культурологічної проблематики;

особистість і космос („Я - всезагальне все”). Цей пласт у творі є головним носієм релігійної або глобальної філософсько-метафізичної проблематики смислу життя: що є світ і яким він є, у чому смисл життя, що таке смерть, що таке людина у її ставленні до всесвіту.

Виражена у творах певного напрямку художня концепція світу і особистості реалізується через типологічну художню модель, сутність якої залежить від ієрархічного розташування пластів: від того, який з них відіграє основну роль, відповідного розташування інших складових, яким чином тлумачиться кожен з них. Поряд із зазначеними пластами також до художньої концепції світу і особистості включено і філософські, релігійні, політичні, моральні непластичні ідеї.

Процес формування учнів поняття про літературний процес має ґрунтуватися на засвоєнні ними насамперед культурних смислів, що утворюються співвіднесенням людини із соціальним і природним оточенням у межах тієї чи іншої національної або історичної системи культурних координат. Опанування смислами людської культури можливе лише на шляху ціннісного ставлення особистості до оточуючого світу, людства і власне себе. Отже, орієнтація на філософські, культурні та мистецькі цінності є основним способом передати учневі багатство культури, відображення в мистецтві слова.

Література

Белянин, В.: Психолінгвістические аспекты художественного текста. Изд-во МГУ, Москва 1988.

Борев, Ю.: Особенности художественного процесса и методология его анализа. В кн.: Теория литературы в 4-х томах. Т.4. ИМЛИ РАН, “Наследие” Москва 2001.

Вяземский, П.: Полн. собр. соч.: В 12 т. Спб. 1878. Т.1.

Гончаренко, С. Мальований, Ю.: Соціально-педагогічні проблеми розбудови української школи. Ін: Рідна школа 4/1993, с. 51-56.

Степин, В.: Философия науки. Общ. проблемы: ученик для аспирантов и соискателей научной степени кандидата наук. Гардарики, Москва 2006.

Summary

The article deals with approaches to the formation content of historical and literary material in high school programs. Substantiates the need for the introduction of the terms “conception of the world” and “the concept of personality” to review and introductory articles, disclosed their main layers.

Key words: historical and literary, the concept of the world, the concept of personality structure.